

ימה וקדמה צפונה ונגבה

שנים עשר פסוקים שלמים מקדישה התורה בפרשת השבוע לביאור גבולות ומיצרי ארץ הקודש בפירוט רב ■ פרשת גבולות הארץ הנקראת השבוע הינה אחת מתוך עשרות פרשיות ופסוקים בתורה בנביאים ובכתובים המפרטים את גבולותיה של ארץ הקודש ותחומיה על סוגיהם השונים ■ בלימוד תורה שבעל-פה מתברר שלארץ ישראל ישנם כמה וכמה סוגי גבולות, ורבים מהם רחבים הרבה יותר ממה שמקובל לחשוב ■ בשורות דלהלן ניגע בקצה המטה של נושא רחב וארוך זה ■ מסע חובק עולם בעקבות ארץ

אשר ה' אלוקינו דורש אותה תמיד

(שביעית ו, א) זיהה את ההר 'ראס א שאקא' השוכן מדרום לטריפולי אשר במדינת לבנון, כהר ההר המזוהר בתורה. וכן כתב מדעתו לאחר שנים רבות גדול חוקרי הארץ הרב יהוסף שווארץ בספרו תבואת הארץ. הר זה שוכן עשרות קילומטרים צפונה מן העיר ביירות. ד. הרמב"ם בתשובה המובאת בשו"ת פאר הדור סימן ד' כותב, שמקומו של הר ההר הינו בעיר הנמל הסורית בניאס, השוכנת כמעט מאה קילומטרים צפונית לראס א שאקא.

זיהוי זה עולה בקנה אחד עם דברי הרמב"ם בהלכות קידוש החודש, לפיהם הגבול הצפוני של ארץ ישראל מגיע עד המעלה השלושים וחמש ממעלות האורך של כדור הארץ.

ה. רבינו אשתורי הפרחי בעל כפתור ופרח כותב כי טרח זמן מרובה לדעת 'זה ההר איזה הוא ואנה הוא מקומו', ולבסוף יגע ומצא, ולדעתו הר ההר הינו ההר הקרוי 'ג'בל אל אקרע' (ההר החלק) וכתב 'ואומר אני כי זה ההר הוא ההר המבוקש', ועיין שם שהאריך בתיאור ההר. הר זה ממוקם בגבול סוריה – טורקיה, והוא רחוק כשמונים קילומטרים מן העיר בניאס.

ו. כמה ממחברי זמנינו, ובהם ספר 'ים ודרום ירשה' להרה"ג ר' בנימין ברוך קרלנשטיין שליט"א, מוכיחים בראיות רבות כי מקומו של הר ההר הינו ברכס ההרים הקרוי עד ימינו 'הרי אמנה' (שהוא שמו של הר ההר כידוע מן הירושלמי וממדרשי חז"ל), ולדעתם אחד מהרי רכס זה, הנקרא בשם 'ג'בל מוסא', הוא הר ההר שממנו מתחיל הגבול הצפוני.

הר 'ג'בל מוסא נמצא בטורקיה, והוא צפוני יותר מהר 'ג'בל אקרע'.

יש לציין כי לצד כל אחת מן הדעות ישנן ראיות וסימוכין מסוגים שונים, ומאידך גם קושיות ובעיות רבות, וקולמוסים רבים נשתכרו בענין זה.

כמו כן חשוב לדעת כי מלבד ששת הדעות שהובאו ישנן כמה וכמה דעות נוספות.

זיהוי הר ההר, שהוא התחנה הראשונה של הגבול, משליך כמובן על זיהוי שאר ציוני הגבול הצפוני. המזהים את הר ההר כצפוני מאד, כמו הכפתור ופרח והיים ודרום ירשה, מזהים את 'לבוא חמת' הסמוכה להר ההר, כעיר אנטוכיא, ואילו המזהים את הר ההר כראס א שאקא כותבים כי 'חמת' היא העיר 'חמה' השוכנת 180 ק"מ צפונית לדמשק. כמו כן יש המזהים את 'חמת' עם העיר 'חומס' השוכנת אף היא בסוריה, ויש המפרשים שבכלל 'חמת' זו טבריא, ו'לבוא חמת' זוהי דרך עתיקה שהוליכה מארצות המזרח לעבר ארץ ישראל והסתיימה בטבריה.

חוסר הוודאות בקשר לזיהויים של האתרים, נמשך לאורך כל הרשימה.

אחת התעלומות הגדולות הינה מיקומה של 'חצר עינן'. חצר עינן היא מן הנקודות החשובות בגבול, כיון שבה מסתיים הגבול הצפוני ומתחיל הגבול המזרחי, אך אין לנו כל מקור וכל בדל מידע היכן ממוקם זה ומדוע הוא נקרא בשם חצר. כמה ספרים כתבו השערות בנושא, אך לכולן אין בסיס ומקור להישען עליו.

מכל זיהויי חצר עינן בולט זיהויו של הרב טוקצ'ינסקי

בשבעה מקומות:

תחילתו של הגבול הינה בהר ההר, שהוא הר גבוה השוכן על שפת הים הגדול ובולט לתוכו (ואינו הר ההר שבו נטמן אהרן). מהר ההר ממשיך הגבול ועובר דרך המקומות הקרויים 'לבוא חמת' 'צדר' ו'זפרון', והוא מגיע עד 'חצר עינן'. חצר עינן היא הפינה הצפון מזרחית של הארץ, וממנה ואילך מתחיל הגבול המזרחי, העובר דרך המקומות המכונים 'שפם' ו'ריבלה' ומשם הוא מגיע עד ים הכינרת.

האתר החשוב והמשמעותי ביותר בגבול הצפוני, הינו ללא ספק הר ההר שממנו מתחיל הגבול.

והנה, בזיהוי של הר זה קיימות לפחות שש דעות, שהמרחקים ביניהם הינם עצומים.

א. לדעת המלבי"ם בספר יחזקאל (מז, טו), הר ההר האמור בפרשת מסעי הינו הר הממוקם דרומית לעיר צור ומרוחק ממנה.

לדעה זו לא ברור היכן הוא המיקום המדוייק של ההר, אך ברור שהמדובר הוא בהר הקרוב מאד לגבולות מדינת ישראל בימינו, ובספר מנחת אי"ש (להרה"ג ר' אברהם ישעיהו שפירא שליט"א) שיער שאולי לפי המלבי"ם הר ההר הוא ההר המכונה בימינו 'ראש הנקרה'.

ב. בספר אדמת קודש זיהה את הר ההר עם אחד ההרים הסמוכים לעיר ביירות בירת לבנון, השוכנת כמאה קילומטרים צפונה מראש הנקרה.

ג. מפרש הירושלמי הנודע רבינו שלמה סיריליאו

הושע מנחם בלושטיין

סוגיית גבולות ארץ ישראל הינה אחת מן הסוגיות ההלכתיות העמומות ביותר.

מרחק השנים הרב מן הזמן בו שימשו והיו מורגלים בפי כל שמות הערים והמקומות המוזכרים בתורה, יחד עם המרחק הגיאוגרפי מן המקומות בהם חיו באלף שש מאות השנים האחרונות רוב מניין ובניין של כלל ישראל, הפכו את סוגיית גבולות הארץ לחתומה ועמומה.

גם אחרי שבא התייר הגדול, ראש המדברים בנושאי ארץ ישראל, רבינו אשתורי הפרחי והניף ידו בספרו כפתור ופרח, ופתח לרווחה את שערי נושא זה, שהיה עד אז נעול וחתום באלף עזקאין, ואחריו באו ממשיכי דרכו, והמשיכו בעבודת הקודש איש איש לפי דרכו ושיטתו – עדיין לא הוסר הלוט מעל נושא חתום זה.

כיון שאם לפני הכפתור ופרח נבע חוסר הבהירות בסוגיית זו מהיעדרו של הידע הנדרש לנושא זה, כיום עם שפע השיטות, הדעות, הספרים והמאמרים הרבים העוסקים בנושא זה, לא רק שחוסר הבהירות הקיים בנושא זה לא פחת, אלא הוא רק גדל והתעצם, ודוקא משום ריבוי הדעות וההשערות הרחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב וצפון מדרום.

וכבר נשמע מפי גדולי הפוסקים, שבסוגיית זו אין בנו יכולת להכריע, כיון שמסורת בנושא זה אין לנו, והראיות המצויות בתחום זה אינן יכולות להוות ראיה בעלת משקל הלכתי, ועל כן אין לנו אלא להמתין עד שיבוא אליהו ויתרץ כל קושיות ואיבעיות.

תעלומה ואין קורא לה

בגבולות הארץ אשר בפרשת השבוע, פרשת אלה מסעי, מציינת התורה שבעה עשר אתרים בהם עוברים גבולות הארץ.

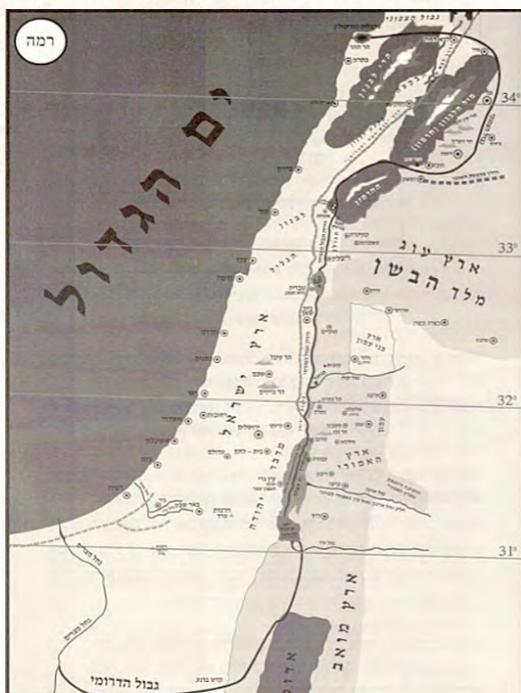
למעשה רק ארבעה ציונים מתוך כל השבעה עשר מקומם ידוע ומוסכם. והם ים הכינרת, נהר הירדן, ים המלח, והים הגדול. ציונים אלו, כיון שאינם ערים אלא מקורות מים שאינם משתנים כל כך בדרך כלל, נשתמר שם עד היום ללא כל ספק, אך כל שאר שלושה עשר ציוני הגבול האחרים אין אנו יודעים היום את מקומם המדוייק.

זיהויים המדוייק של המקומות הללו המנויים בתורה הינו תעלומה גדולה ובלתי מפוענחת.

מעיון בדעות הקיימות בנושא זה עולה כי ההבדלים בין דעה לדעה הינם עצומים ומגיעים להפרשים של מאות קילומטרים זה מזה!

זה יהיה לכם גבול צפון

ניקה לדוגמא את אתרי הגבול הצפוני [והצפון מזרחי]. גבול ארץ ישראל מן הים הגדול ועד הכינרת עובר

גבולות ארץ הקודש לפי ספר אלה מסעי להרה"ג ר' זן שווארץ זצ"ל

זצ"ל, שזיהה את חצר עינן עם יישוב סורי הממוקם על גדות נהר הפרת. לפי הזיהוי הזה יוצא שגבולות אלה מסעי מגיעים עד נהר הפרת, ולא כפי שמקובל כפי כל המפרשים, שגבולות אלה מסעי אינם מגיעים עד נהר הפרת.

גם בזיהוי האתר המכונה 'שפם' מצינו דעות קוטביות. הסכמת רבים מן המפרשים ומסדרי הגבולות ששפם היא מערת פמייס שממנה יוצא הירדן, והיינו המקום המכונה בימינו בניאס, ששם המפל האדיר הנודע לכל. ומקור הדברים כבר בספר הערוך.

אך לפי ספר ים ודרום ירשה, 'שפם' זוהי העיר 'אפמיה' המרוחקת ממפל הבנייס כמאתיים קילומטר.

והיה לכם גבול נגב

וכמעשהו בגבול הצפוני, כך מעשהו בגבול הדרומי. הגבול הדרומי של ארץ ישראל מתחיל מים המלח, ועובר דרך האתרים 'מעלה עקרבים' 'צין' 'קדש ברנע' 'חצר אדר' 'עצמון' 'נחל מצרים', ומסתיים בים הגדול. גם בגבול הדרומי שנוי הקצה המערבי במחלוקת גדולה. התורה הקדושה קובעת כי הנקודה המערבית של הגבול הדרומי היא 'נחל מצרים'. השאלה היא מהו אותו 'נחל מצרים'.

דעתם של תרגום יונתן, תרגום ירושלמי, תרגום רב יוסף (דה"ב ז, ח), רש"י, תוספות, ר"ש סיריליאו, הרד"ק, והגר"א, שנחל מצרים הוא הנילוס.

וכן כתב בשו"ת מהריק"ש (אבן העזר סימן קכ"ח סעיף א): 'דעת רש"י והתוספות ורוב הפוסקים שראיתי דבריהם — שנחל מצרים האמור בתורה בפרשת ואלה מסעי הוא נילוס'.

אך למרות כל זאת כתבו האבן עזרא ורבינו בחיי והאברבנאל שנחל מצרים אינו היאור. והרס"ג, הרדב"ז, ורבינו אשתורי הפרחי בעל כפתור ופרח, ואחריהם הנצי"ב בהעמק דבר, הרי"מ טיקוצ'ינסקי, והספרים תבואות הארץ ואדמת קודש, כתבו שנחל מצרים הוא נחל אכזב הממוקם הרחק מן היאור, ונקרא 'ואדי אל עריש'.

'ואדי אל עריש' פירושו בערבית 'נחל סוכות', והיעב"ץ כתב ששם הוא 'סוכות' המסע הראשון אליו הגיעו בני ישראל לאחר 'רעמסס'.

הרדב"ז בתשובותיו מעיד: 'עד היום העכו"ם אומרים כי עד שם הוא גבול מצרים, ומשם ואילך הוא בלד אל שאמייה'. וסיים 'ולמפורסמות אין צריך ראייה'.

ובהלכות תרומות כתב הרדב"ז: 'ומי שאומר שנחל מצרים הוא נילוס — טועה הוא'.

ואכן בדורות האחרונים התקבלה מאד הדעה שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש, וכמעט שהשתקעה הדעה שנחל זה הוא הנילוס/היאור.

אך בשנים האחרונות קיבלה דעה זו תחיה מחודשת, בעקבות הטענה כי נחל מצרים אינה זרוע הנילוס המוכרת לנו כיום, אלא היא 'הזרוע הפילוסית', אחת מזרועות הנילוס שהתייבשה עם השנים.

לעומתם יש הדבקים בשיטה הקדומה, בעלת הבסיס האיתן בדברי חז"ל, כי נחל מצרים היא זרוע הנילוס הקרובה אלינו כיום, ולא זרוע שהתייבשה (לפי דעה זו כתב המהיריק"ש שקהיר בירת מצרים הינה מערי ארץ ישראל. אך אין הכרח גמור לדבר, כי יתכן שלא כל הזרוע היא הגבול ללא רק קִצֵּה העליון).

פשרה נוספת הציע הגר"ח קנייבסקי (במכתב שנדפס בספר החשוב 'תגל ערבה' לגאון הרב ישעיהו נתן מלצר שליט"א) שיתכן שגם הגדולים שכתבו שנחל מצרים הוא הנילוס לא התכוונו אלא לואדי אל עריש, ומה שקראו לו נילוס הרי זה מפני שבעבר היה הוא קרוב יותר ליובלי הנילוס ולפיכך נחשב כאחד מהם אף על פי שלא היה מחובר אליהם, וכפי שמצינו כיוצא בזה.

אך עיקר הנידון בגבול הדרומי אינו נחל מצרים, אלא שאר תחנות הגבול.

אם בענין נחל מצרים ישנן בסך הכל שני דעות עיקריות, הרי שלענין זיהוי שאר תחנות הגבול הדרומי, ישנן השערות רבות עד אין מספר, והויכוח בענין זה גדול מאד. הספרים תבואות הארץ ואדמת קודש זיהו את ציוני הגבול הדרומי לפי דעתם, על פי השוואה לשמות הערביים וכיוצא בזה, ואף ששיטתם אינה זהה ממש, מכל מקום לדברי שניהם יוצא כי הגבול הדרומי אינו יורד הרבה דרומה, אלא הולך ממזרח למערב בקו כמעט ישר. ולדבריהם רוב רובם של הנגב והערבה אינו בכלל גבולות הארץ.

ובשו"ת משנת יוסף להגאון רבי יוסף ליברמן, שהינו אחד ממניחי היסודות בתחום הגבולות בדורינו, נקט להלכה כדעתם של הספרים תבואות הארץ ואדמת קודש,

גבולות ארה"ק לפי דעת ספר כפתור ופרח ולפי קביעת ספר תבואות הארץ (מתוך ספר הארץ לגבולותיה)

והתיר לגופי הכשרות הלכה למעשה להביא בשנת השמיטה ירקות מישובי הערבה, כנאות הכיכר, עין יזב, עין חצבה, גרופית, ויטבתה.

הדבר עורר פולמוס גדול מאד, שלא שכך עד ימינו, ומתעורר מחדש בכל שמיטה ושמיטה.

קונטרסים רבים התחברו בנושא. מהם מוכיחים באותות ובמופתים שהגבול הדרומי ללא כל ספק לא ירד הרבה דרומה, ומהם העומדים בכל תוקף על כך שאין כל אפשרות לקבוע בודאות שהגבול לא ירד הרבה לצד דרום.

הדעות וההשערות בענין מהלך הגבול הדרומי הינן רבות מאד.

הגר"ח קנייבסקי בספרו דרך אמונה על הרמב"ם הלכות

ג'בל מוסא. הר ההר לפי שיטת ספר ים ודרום ירשה

תרומות (א, ט), העלה השערה בדבר הגבול הדרומי על פי דברי חז"ל בכ"ב עד: שארץ ישראל מוקפת ימים ונהרות, וכתב שאכן הגבול המערבי הוא הים, וכן הגבול המזרחי רובו ימים ונהרות, וגם בגבול הצפוני ישנם מקורות מים רבים שניתן לומר כי הם מקיפים את הארץ, אך היכן ישנם בגבול הדרומי נהרות המקיפים את הארץ? וכתב שמצא במפה שיישנו נחל הנקרא נחל צין, שמתחיל סמוך לקצה ים המלח ומגיע עד ואדי אל עריש, אלא שנפסק קצת באמצע, וכתב שלדעתו על הנחל הזה כיוונו חז"ל כשאמרו שהירדן מתגלגל בימה של סדום והולך ונופל בים הגדול, מה שלמראה עינינו איננו. וכתב לפי זה שגבול התורה הדרומי משתרע לאורך נחל צין.

אמנם יש שהקשו על רעיון זה כמה וכמה קושיות

כל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל. התמונה מתוך קונטרס מנחת אי"ש על גבולות הארץ

גדולות, אך למעשה אף הגרח"ק עצמו לא כתב זאת אלא לפילפולא בעלמא, ולמעשה דעתו שאין לסמוך על כך לקולא, והעיד בשם חמי הגרי"ש אלישיב שאמר לו שאף שהדברים מיוסדים על דברי חז"ל, מכל מקום בענין זה אין לנו לסמוך על דעתנו כי כל הנאמר בעניינים אלו אינו אלא בגדר השערות, ואי אפשר לסמוך על כך להלכה.

בספר כפתור ופרח ובספר מור וקציעה פסקו כדעת הרמב"ם שהגבול הדרומי הינו באיזור המעלה השלושים ממעלות האורך של כדור הארץ.

השיטה המרחיבה ביותר את הגבול הדרומי היא שיטת הרב טוקצינסקי, שזיהה את 'מעלה עקרבים', כעיר 'עקבה' הסמוכה לאילת.

לסיכום ענין זיהוי אתרי הגבולות, נבדוק מהו אורכה של ארץ ישראל לפי השיטה המרחיבה ביותר, ולפי השיטה המצמצמת ביותר.

השיטה המרחיבה ביותר היא שיטת הגרי"מ טוקצינסקי, המרחיב מאד את גבולות הארץ מצפון ומדרום, ולפי דעתו אורכה של ארץ ישראל בקו ישר מן הצפון לדרום הינו למעלה מ־600 ק"מ.

השיטה המצמצמת ביותר היא שיטת ספר אדמת קודש, ולפי דעתו, אורכה של ארץ הקודש הינו פחות מ־350 ק"מ. הפרש עצום זה ממחיש לנו עד כמה קוטביים חילוקי הדעות בעניינים אלו.

האם נכבשו כל גבולות אלה מסעי?

שתי פעמים בתולדות עמנו עלו בני ישראל לארץ ישראל, החזיקו בה והתיישבו בתוכה. בפעם הראשונה היו אלו עולי מצרים תחת הנהגתו של יהושע בן נון, ובפעם השניה היו אלו עולי בבל שעלו מן הגולה יחד עם עזרא הסופר.

בשתי הפעמים הללו, קידשו בני ישראל את חבלי הארץ שהחזיקו בהם, וקידוש זה הוא שהחיל על הארץ דין 'ארץ ישראל' לענין חיוב התרומות והמעשרות וכל שאר המצוות התלויות בארץ.

לדעת הרמב"ם ורוב הפוסקים, הקדושה הראשונה אותה החילו עולי מצרים, התבטלה עם גלות ישראל מעל אדמתם, ולפיכך הוצרכו עולי בבל לקדש את הארץ שנית. אולם הקדושה השניה, קדושת עולי בבל, הינה קדושת עולם ולא התבטלה על אף הגלות.

השאלה הנשאלת היא, האם קידושים אלו כללו את כל גבולות אלה מסעי?

לגבי הקדושה השניה, קידוש עולי בבל, ברור שהתשובה היא לא.

גבולות ארץ ישראל שקידשו עולי בבל, הינם גבולות קטנים ומצומצמים מאד. שהינם חלק זעיר בלבד מתוך גבולות 'אלה מסעי' הרחבים.

הסיבה לכך הינה שבזמן עליית עזרא היו בארץ ישראל עיירות רבות שישבו בהם גויים, ומושב בני ישראל התפרס רק על פני שטח קטן. כמו כן ישנם מספר ערים ומקומות (כגון בית שאן, בית גוברין, ועוד) שעל אף שישבו בהם ישראל נמנעו ישראל מלקדשם, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית.

אבל לגבי כיבושי עולי מצרים, מצינו מחלוקת.

רבינו אשתורי הפרחי בספרו כפתור ופרח כותב שעולי מצרים כבשו את כל גבולות אלה מסעי מתחילתם ועד סופם.

אך לעומת זאת כמה מגדולי האחרונים, כהר"ש סיריליאו, הגר"א, והיעב"ץ כתבו, כי בתוך תחומי ארץ ישראל המפורטים בפרשת מסעי, ישנם שטחים גדולים שלא נכבשו על ידי בני ישראל מעולם, לא על ידי עולי מצרים ולא על ידי עולי בבל (וכגון צפון ארץ ישראל מצידון ולמעלה, והעיר עזה שעל חוף הים בארץ פלשתים).

לדברי אחרונים אלו יוצא כי בתוך גבולות אלה מסעי ישנם שלושה סוגי שטחים:

- שטחים שלא נכבשו על ידי ישראל מעולם.
- שטחים שנכבשו רק על ידי עולי מצרים.
- שטחים שנכבשו גם על ידי עולי מצרים וגם על ידי עולי בבל.

גבולות עולי בבל

כל השטחים שקידשום עולי בבל, דינם כארץ ישראל לכל דבר וענין, והינם חייבים מדין תורה בתרומות ובמעשרות ובשביעית ובכל המצוות התלויות בארץ. אך השטחים שמחוץ לגבולות אלו, פטורים מן התורה (לדעת הרמב"ם ורוב הפוסקים) מכל המצוות התלויות בארץ.

‘ופרצת ימה וקדמה’

אמנם בהמשך דברי התוספות שם העלו אפשרות שמא לא דיבר רבי יהודה אלא על האיים שבתוך הים, ולא על היבשה.

אך חידוש מופלג יותר ויותר מצינו בשו"ת לבושי מרדכי (יו"ד תליתאי סימן מ"ט) בשם החתם סופר: 'שמעתי מפי מורי ורבי הרב הגאון המובהק אבדוק"ק גרסווארדיין זצ"ל, כי שמע מפה קודש מרן חתם סופר אשר לפי גבולי ארץ, ארץ 'ענגלאנד' מאיי ארץ הקודש'.

כנראה סבר החתם סופר שחוטי רבי יהודה נמשכים עד סוף העולם כפשוטו, ולכן מדינת אנגליה השוכנת למעלה מצרפת ויבשת אירופה אף היא בכלל תחומי ארץ ישראל, והדברים נפלאים.

אמנם להלכה ולמעשה פסקו רבינו תם והרמב"ם כחכמים ולא כרבי יהודה, אך גם שיטת רבי יהודה תורה היא וללמוד אנו צריכים. ואף רבינו אשתורי הפרחי בעל כפתור ופרח בפרק תשיעי, אחר שמנה באורך את כל הארצות הרבות המכוונות מול ארץ ישראל כתב: 'הר"ם ז"ל הלכות תרומה שהביא זאת ההלכה — לא הזכיר שהיא דברי יהודה. ומה שדיברנו עד הנה בזה, המבוקש לחזק את לבב אחינו ורעינו האנוסים והמוכרחים להתעכב בארץ היא'. ודבר פלא מצינו בחתם סופר על הש"ס (ביצה ד: ד"ה איתמו) שכתב שלעתיד לבוא תהיה ההלכה כדברי רבי יהודה, וכל איי הים שכנגד ארץ ישראל — יהיו ארץ ישראל.

אמן כן יהי רצון.

כל הארצות השוכנות ביבשת אפריקה ומכוונות כנגד ארץ הקודש.

אולם בניגוד להבנתם של הכפתור ופרח והברית כהונה שהבינו שמתחת החוטים הינה למערבו של עולם, יש מרבתינו שהבינו כי מתחת החוטים צריכה להיות באלכסון, ובקו ישר ביחס לחוט הנמתח לשיטת חכמים (ראה תמונה).

לפי כיוון מתיחה זה יוצא שהאי קפריסין וכל האיים הרבים שבים האגאי ובים האדריאטי המפוזרים לאורך חופי יוון ואיטליה — הינם איי ארץ ישראל.

ואכן בהגהות בית לחם יהודה (יו"ד סימן של"א) הביא דעה הסוכרת להלכה שקפריסין כארץ ישראל. גם הרדב"ז בתשובותיו מזכיר קיומה של דעה כזו, וכך סובר היעב"ץ בפירושו בספר מור וקציעה.

יתרה מכך. לדעת רבינו פטר המובא בתוספות על הדרף במסכת גיטין (ח.), גם השטח היבשתי שבתוך תחומם של חוטים אלו הינו חלק מארץ ישראל. בעקבות הבנתו זאת שאל רבינו פטר את רבינו תם מפני מה אין הם נוהגים בתרומות ובמעשרות במקום מושבם אשר בצרפת, דהלא לדעת רבי יהודה ארץ צרפת היא בכלל תחומי הארץ. ומתשובת רבינו תם, שהשיב שלא קיימא לן כרבי יהודה, נראה בבירור שגם רבינו תם הסכים עם רבינו פטר שעל כל פנים לפי רבי יהודה, גם צרפת הינה מכלל תחומי הארץ.

והנה ההבנה הפשוטה בדברי רבי יהודה 'כל שכנגד ארץ ישראל', הינה שהחוטים נמשכים בקו ישר למערבו של עולם, וכל האיים השוכנים למערבה של ארץ ישראל בין הר ההר לנחל מצרים — הריהם כארץ ישראל.

לפי אופן מתיחה זה, איים מפורסמים מאד כאיי כרתים, מלטה ואף ג'רבה הינם מכלל איי ארץ ישראל.

ואכן בשו"ת ברית כהונה (מערכת ג' אות א') כתב שיש הסוברים שאי הכהנים המיוחסים והמפורסם ג'רבה הסמוך לתוניס, הינו חלק מארץ ישראל, כי הוא מקביל ממש לארץ ישראל, ולדעת התנא רבי יהודה דינו כארץ ישראל לכל ענין. ועיין שם שמנהג ג'רבה היה לשאול גשמים כבר מיום ז' בחשוון, כמו בארץ ישראל, ולא מיום השישים לתקופה כמנהג בחו"ל. וציין שהמנהג בג'רבה היה שלא לומר תחנון כלל ביום ז' בחשוון ואף לא במנחה שלפניו, והדבר צריך טעם, שהלא אף בארץ ישראל אין המנהג כן, וכתב שיתכן שהוקבע יום זה ליום שמחה על שזכו יושבי האי ג'רבה לשבת באחד מאיי הים הקדושים בקדושת ארץ ישראל.

גם רבינו אשתורי הפרחי בעל כפתור ופרח סובר שכיוון מתיחת החוטים הוא למערבו של עולם, ומדבריו מוכח שדעתו שלא רק האיים שכנגד ארץ ישראל הינם כארץ ישראל, אלא כל הארצות המכוונות כנגדה הינן כמוה, ואפילו השוכנות ביבשה. וכך הוא הולך ומונה בספרו את

לא רבים יודעים כי קיים סוג נוסף של שטחים, המרוחקים מאות ואלפי קילומט-רים מארץ ישראל, ולדעת אחד התנאים הינם כלולים בגבולות אלה מסעי!

כפי שכבר הזכרנו, הגבול המערבי של ארץ ישראל הינו הים.

והנה, הגבול אינו עובר בחוף הים, אלא בתוך הים עצמו, והאיים הנמצאים לפניו מן הגבול — הרי הם כארץ ישראל, ואילו האיים הנמצאים חוץ לגבול — הרי הם כחוץ לארץ.

ובענין אופן הצבת הגבול נחלקו רבי יהודה וחכמים במסכת גיטין (ח.).

לדעת חכמים על מנת לקבוע מה הם האיים השייכים לארץ, יש למתוח חוט מראש הר ההר (הנקודה הצפון מערבית של הגבול), ועד נחל מצרים (הנקודה הדרום מערבית של הגבול), וכל האיים שנמצאים מן החוט ולפנים לכיוון ארץ ישראל — דינם כארץ ישראל, ואילו כל האיים שממוקמים מן החוט ולחוץ — דינם כחו"ל.

אך לדעת רבי יהודה השטח הימי של ארץ ישראל גדול בהרבה! לדעתו כל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל, ולכן מתיחת החוטים צריכה להיות מהר ההר ועד האוקיינוס, ומנחל מצרים ועד האוקיינוס. וכל מה שבין שני החוטים הרי הוא כארץ ישראל, ורק האיים שנמצאים מצפון לחוט הצפוני או מדרום לחוט הדרומי — הרי הם כחו"ל.

‘מים סוף ועד ים פלשתים’ וממדבר עד הנהר’

אחר כל העיסוק בענין גבולות אלה מסעי, מענין לדעת כי גם מחוץ לגבולות אלה מסעי ישנם שטחים רחבים מאד שיתכן והם קדושים בקדושת ארץ ישראל.

בברית בין הבתרים, כאשר הביטח הקב"ה לאברהם אבינו לתת לו את ארץ כנען, פירט הקב"ה עשרה שמות אומות שארצם תנתן לאברהם. אולם בפועל, בעקבות חטא המרגלים, נגזר על ישראל שלא יכבשו אלא שבעה אומות בלבד. ומבואר בחז"ל שארצם של שלושת האומות הנוספות, הקיני, הקניזי, והקדמוני, תינתן לבני ישראל לעתיד לבוא.

מקומם המדויק של הארצות הללו אינו ידוע בבירור. כבר במדרש (בר"ר מד, כג) מצינו מחלוקת גדולה בדבר. לדעת רבי הארצות שהובטחו לאברהם שוכנות באזור חצי האי ערב: 'ערביה' 'שלמיה' 'נווטיה'.

לדעת רשב"י הן ממוקמות בצפון ארץ ישראל, היכן ששוכנות כיום סוריה ולבנון: 'דרמוסקוס' ו'אסיא' ו'אספמאי'.

לדעת רבי אליעזר בן יעקב מדובר בארצות הרבה יותר רחוקות: 'אסיא' ו'תרקי' ו'קרטיגיה'.

ולדעת רבנן ארצות הקיני הקניזי והקדמוני שוכנות בסמיכות לארץ ישראל, והן ארצות עמון ומואב ואדום.

יהיה איך שיהיה, מדובר בשטחים נרחבים ביותר, ואם נלך לפי הכלל 'אלו ואלו דברי אלקים חיים', יוצא שארץ ישראל עתידה לגדול ולהרחיב פי כמה וכמה משטחה כיום.

ובשו"ת שאילת דוד כתב שיתכן שכבר היום שייכת במקומות אלו סגולת ומעלת ארץ ישראל, שכן מאז שהובטחה ארץ ישראל כולה על עשרת אומותיה לאברהם אבינו ועד חטא המרגלים, ודאי שרתה קדושת הארץ על כל המקומות בשוה, ואין הכרח לומר שגזירת המרגלים הפקיעה את הקדושה ממקומות אלו.

ובמור וקציעה להיעב"ץ כתב בפירושו שבארצות עמון ומואב שינתנו לנו לעתיד, יש סגולה יותר מכל ארצות חוזה לארץ (ויש לציין כי כבר בזמן חז"ל חיובו להפריש תרומות ומעשרות במקומות אלו כבארץ ישראל).

כמו כן מלבד שמות האומות שימסרו בידו, מסר הקב"ה

לאברהם אבינו סימנים גיאוגרפיים ברורים מאד לגבולות הארץ המובטחת לזרעו.

נהר הפרת מוזכר בתורה פעמים רבות כגבול אליו תגיע ארץ ישראל, וגם ים סוף מוזכר בפסוקים כגבול.

והנה על פי רוב המפרשים, גבולות אלה מסעי הינם רחוקים מאד, הן מנהר הפרת והן מים סוף (יוצאת מן הכלל יחידה היא דעת הגר"מ טוקצינסקי שסבר ש'חצר עינן' של אלה מסעי, היא יישוב השוכן לגדות הפרת, ו'מעלה עקרבים' נמצא בקרבת העיר 'עקבה' שעל גדות ים סוף. אבל זוהי דעת יחיד שרבים חלקו עליה), ונשאלת השאלה היאך נעדרו מגבולות אלה מסעי גבולות חשובים וידועים אלו.

ובאמת יש שתייצו שנהר הפרת וים סוף יהיו גבולה של ארץ ישראל לעתיד לבוא.

אולם מפסוקים רבים בנ"ך מוכח שהן נהר הפרת והן ים סוף שימשו כגבולה של ארץ ישראל שנים רבות.

[ועיין תענית י'. 'בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר בשבעה בן, חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת'].

כמו כן נהר הפרת מוזכר כגבול ישראל גם בדברי משה רבינו ליהושע (יהושע א, ג'ד), שודאי נאמרו לאחר חטא העגל, ומוכח שנהר הפרת הוא גבול ארץ ישראל על פי התורה כבר בזמן הזה.

ועל כן כתב רבי יהוסף שוארץ בעל תבואות הארץ וכדבריו הסכימו כמה אחרונים, שגבולות אלה מסעי אינם הגבולות הסופיים של הארץ, אלא הם הגבולות שאותם צייה הקב"ה לכבוש מיד כבניתם לארץ, והם עיקר הארץ, אך בסופו של דבר לאחר זמן קויימה ההבטחה האלוקית, וגבולות ארץ ישראל התרחבו עד הפרת מכאן ועד ים סוף מכאן.

‘כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו — לכם יהיה’

סוג נוסף של שטחים המצויים מחוץ לגבולות אלה מסעי וקדושים בקדושת ארץ ישראל, הינו השטחים שנכבשו על ידי מלכי ישראל.

בתורה כתוב 'כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה' ומבואר בספרי וברמב"ם כי כל מקום שכובש מלך ישראל על דעת רוב ישראל, הרי הוא נוסף על ארץ ישראל

● זה הדבר אשר צוה ה'

וידבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל לאמר זה הדבר אשר צוה ה' (במדבר ל ב).

יבואר על פי מה שכתב בספרה"ק **ייטב לב** (פרשת דברים) לבאר הכתוב (דברים א ט) ואמר אליכם בעת ההוא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם, **וזל"ק**, על פי מה שפירש מוזה"ה (תפלה למשה מ, י אות ב) בשרתי צדק בקהל רב וגו' (תהלים מ ז), כי מי שאומר תוכחה לאיש פרטי, יודע מה חסרונו ומה חטאו להוכיחו בגלל הדבר הזה, אבל המוכיח לרבים לא ראי זה כראי זה, והוא צריך לומר דבר הצריך לכל אחד ואחד, כי על הכלל כולו יצא, העצה על זה לומר הדבר אשר ישים ה' בפיך, על דרך שנאמר (תהלים סח יב) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב, והוא היודע נסתרות של כל אחד ואחד, ויורה לומר דבר הכולל לכלל ופרט, וזהו שאמר, 'בשרתי צדק בקהל רב הנה שפתי לא אכלא', ומהבא בפי אשמור לדבר, כי ה' אתה ידעת מה שצריך לדבר, **עכ"ד**, וזהו שנאמר **ואומר אליכם**, רק מה שעולה לבלי ובא בפי **בעת ההוא לאמר**, כי **לא אוכל לבדי שאת אתכם** בלתי עור אלקי, כי ה' אלקיכם הרבה אתכם וגו', ולרבים אי אפשר לדעת מה לומר בלתי כי ה' יתן אומר המבשרות צבא רב, **עכ"ל**.

ובכן יבואר מאמר הכתוב, **וידבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל**, ולא יהיה לבס נוקפם שכל אחד ואחד צריך לשמוע מה שנצרך לו, לפי ש**זה הדבר אשר צוה ה'**, היינו שהדברים שהם מגידים לישראל הוא מה ששם ה' בפייהם לומר דבר הכולל, וכל אחד יבין מדבריו מה שהוא צריך לדעת.

כ"ק מון אדמו"ר מצאנו-קלוזנבורג שליט"א בשוה"ט ליל ש"ק מטו"מ תשס"ב "קהלינו", מטו"מ תש"פ, עמ' ג'

● איש כי ידור נדר...

בשם הגה"ק שר שלום מבעלזא זצ"ל שאמר בקדשו **לפרש המדרש על הפסוק (במדבר ל ג) כי ידור נדר לה'**, **הה"ד (תהלים קמד ד) ימינו כצל עובר**. דאמר'י בשי"ס (נדרים י" ע"ב) שלא יאמר לה' קרבן רק קרבן לה', ואינא בשלה"ק הטעם דיש לחוש אם יאמר לה' קרבן, שמא לא יוכל לגמור קרבן והוי מוציא שם שמים לבטלה ח"ו. **וז"כ המדרש איש כי ידור נדר לה'**, שאם ידור יאמר נדר לה' יקדים נדר לה', ולא לה' נדר, **הה"ד ימינו כצל עובר**, על כן יש לחוש שמא לא יגמור ויהי מוציא שם שמים לבטלה, לכך צריך לומר נדר לה'.

הגה"צ רבי מרדכי אריה הורביץ זצ"ל אבד"ק באנילא "כתבי מאה" (ירושלים תשע"ט), עמ' ר"ח

● האחיכם יבואו למלחמה...

פעם אחת אצל **כ"ק מון מהר"י מבעלזא ז"ל** עמדו אנשים בשורה ליכנס לכ"ק מון מהר"י ז"ל להפד ולנסוע לביתם, ובתוכם עמד חסיד אחד בשם לייזער, וקראוהו לייזריקא, ובאמצע התחיל להשתעל בקול, וכ"ק מון מהר"י ז"ל התחיל להתרגז ואמר "מען קומט דא אהער זיף אהנהוסען און מען איז מיר מבלבל דער וואס פארט נישט מיט דער יעצטיגער צוג זאל נישט אפגעבען יעצט קיין קוויטל", אבל היות שלייזריקא קן רצה לנסוע עם הרכבת הבא ע"כ נשאר לחכות בשורה כדי ליתן קוויטל, והמשך להשתעל, כי מה היה יכול לעשות שהיה צריך להשתעל, וכ"ק מון מהר"י ז"ל חזר עוד פעם על הדברים הנ"ל, אבל הוא נשאר בשורה והמשך להשתעל, וכ"ק מון מהר"י ז"ל חזר עוד הפעם על הדברים הנ"ל, ונגש אחד ללייזריקא ואמר לו הרי אתה רואה שכ"ק מון מתכוון אליך וא"כ תגש לו ותאמר לו שאתה קן רצה לנסוע עם הרכבת הבא, אבל לייזריקא ענה לו שכשצדיק מתרגז צריכים להניח את הצדיק להתרגז, ולא להפסיקו מזה, וכמו שאנו רואים **בפרשת מטות** שבני גד ובני ראובן באו אל משה רבינו ואמרו שרוצים שיתנו להם חלקם בעבר הירדן, ותיכף התחיל משה רבינו ע"ה לקצוף עליהם, ורק כשגמר משה רבינו ע"ה לומר להם כל הדברים, אז אמרו לו שהם מוכנים לעבור לארץ ישראל עם בני ישראל ולומר לחזרו ולחזור אח"כ לעבר הירדן, **ולכאורה** הרי היו יכולים לומר תיכף למשה רבינו שהם רוצים לעבור לארץ ישראל עם בני ישראל, **אלא** שכשצדיק מתרגז צריכים להניח לו שיתרגז, ויהי **היו בני גד ובני ראובן עונים תיכף למשה רבינו ע"ה, הרי היה נחסר חלק מהתורה**.

ידוע שהיו כמה צדיקים שהיה דרכם בקודש להתרגז, והיה להם בזה כוונות וענינים גבוהים, וכמ"פ המשכו עיי"ז ישועות לבני אדם, ואינא בספה"ק עה"פ (דברים ב, יא)

גבולות ארץ ישראל לפי ספר ים ודרום ירשה להרה"ג ר' בנימין ברוך קולנשטיין שליט"א

ויש לו דין ארץ ישראל לכל דבר וענין, והינו חייב בכל המצוות התלויות בארץ.

הכיבושים המפורסמים שמחוץ לגבולות אלה מסעי, הינם עבר הירדן המזרחי שכבש משה, וסוריא שכבשה דוד.

סוריא הינו המקום הקרוי בימינו כן, וכמו שכתב הרמב"ם שבאמרם סוריא מתכוונים חז"ל לערים דמשק, ארם צובא (חלב), ארם נהרים, וסביבתם.

סוגיית עבר הירדן המזרחי נוגעת למעשה בימינו, כיון שרמת הגולן הכלולה בתחומי מדינת ישראל משתייכת לעבר הירדן המזרחי.

הן בנוגע לעבר הירדן והן בנוגע לסוריא, מצינו דעות חלוקות האם הם מהיום חלק מן הארץ שהובטחה לאברהם אבינו, או שהם אינם כלולים בגבולות הארץ שהובטחה לאברהם אבינו וקדושתם היא רק מפני הכיבוש.

הפוסקים דנו רבות על דבר מעמדם של סוריא ועבר הירדן, דרגת קדושתם וחיובו המצוות בהם, ועל ההבדלים ביניהם והטעמים לכך.

מצוות ישוב ארץ ישראל ודאי נוהגת גם בסוריא וגם בעבר הירדן, ובמסכת גיטין מובאר כי 'הקונה בית או שדה בסוריא, כקונה בפרברי ירושלים', ולפי פוסקים רבים חז"ל אף התירו שבות דאמירה לעכו"ם, לצורך קניית בית או שדה בסוריא.

בנוסף לעבר הירדן המזרחי ולסוריא קיים שטח כיבוש נוסף שקיים לגביו דיון הלכתי מרתק ביותר, והוא שטח הנגב עד אילת.

דעתם של שלושה גדולי עולם מרבני ירושלים, הגרי"מ טוקצ'נינסקי הגר"צ פראנק והגר"פ עפשטיין, היתה שכיון שמפורש במקרא ששלמה המלך כבש את כל הנגב עד אילת אשר על שפת ים סוף, ואין כל סיבה שלא יהיה לכיבוש זה דין כיבוש גמור המרחיב את גבולות הארץ, על כן יש לנהוג בעיר אילת כארץ ישראל לכל דבר. וכך הסכים גם בשו"ת ציץ אליעזר ח"ג סימן מ"ג.

והארץ בביאור דעה זו הגאון הגרמ"מ קארפ שליט"א בקונטרס 'הגבול הדרומי ושטח הערבה' המוקדש כולו לענין זה. וכתב שמעתה אין כל נפקא מינה בגבולות אלה מסעי, כי בין אם הצדק עם המצמצמים את הגבול הדרומי, ובין אם הצדק עם המרחיבים אותו, אין בזה כל נפקא מינה, כי בלאו הכי כבר הורחב הגבול.

אך מאידך, רבו החולקים על דעה זו, שהיא דעה מחודשת מאד. ועיין בשו"ת משנת יוסף למרא דשמעתא הגאון רבי יוסף ליברמן שליט"א, שדחה שיטה זו בשתי ידים בהוכחות רבות.

לסיום נציין לדברי המדרש (ילקוט"ש ישעיה רמז תק"ג) שלעתיד לבוא עתידה ארץ ישראל להתפשט על כל העולם. יש שהבינו שכוונת המדרש לנס על טבעי, אך בספר מנחת חינוך ביאר בפשטות, שכוונת המדרש הינה שהמלך המשיח יכבוש את כל העולם, וכתוצאה מכך יחול דין ארץ ישראל על כל העולם.

תגובות וחומרים בכל ענייני גבולות הארץ והמסתעף, יתקבלו בכרחה במכון עמקה של הלכה (ע"ר) פרויקט 'גבולות הארץ'

פקס: 077-4704641

רפאים יחשבו אף הם כענקים, **רפאים**, הם הצדיקים שהם רופאי נשמות ישראל, **יחשבו אף הם**, שהאף והרוגה שלהם נחשב, **כענקים**, מלשון **הענק תעניק** (דברים טו, יד), שע"י הרוגה שלהם הם ממשכים ומעניקים לבני ישראל שפע של השפעות טובות וכט"ס.

הגה"צ רבי שלום בראנדער זצ"ל "לשוה בשדה" (ב"ב תש"פ), ח"ב, עמ' רי"ז

● בזו איש לו

בעת ביקורו של מהר"ם מבילגוריא ז"ע בפאריז שלהי קיץ תש"ט אצל המרא דאתרא ברובע היהודי הגאון החסיד רבי שמואל יעקב רובינשטיין זצ"ל, ששימש כרב שכונה אחת מפבריי העיר פאריז, היתה שיחה נפלאה בדברי תורה וסיפורי צדיקים, באשר גם הרב המארח היה פה מפיץ מרגליות.

בתוך הדברים הזכיר כ"ק מהר"ם מבילגוריא ז"ע דבר תורה בשם הרה"ק רבי מרדכי מטשערנאביל ז"ע על הפסוק (במדבר לא, ג): "אנשי הצבא בזו איש לו", כי אנשי הצבא בדור המדבר – דור דעה – היו אנשים חשובים ובעלי השגה, וכל אחד בזו רק חפצים כאלה שהרגיש שיש לו שייכות לחפץ זה. וזהו: **"בזו איש לו"** – רק מה ששייך לו, לפי שורש נשמתו.

והוסיף כ"ק מהר"ם ז"ע לספר, שפעם אחת התאכסן הרה"ק **המגיד מטריסק ז"ע** אצל עשיר אחד באחת העיירות, וטרם צאתו מבית האכסניא ביקש ממנו סכום כסף רב ולא נתן לו, וציוה המגיד מטריסק לאנשיו לקחת עמם את המנורה הגדולה שהיתה בביתו, ובעל האכסניא שתק ולא אמר כלום, מפחדו של המגיד זצ"ל.

למחרת באו אנשי המשטרה לבית העשיר וביקשו את המנורה הנמצאת בביתו, כיון שהגיעה אליהם תלויה שהיא נגנבה מפריץ אחד. התברר שהוא קנה זאת מסוחר שגנבו מבית הפריץ, ולא ידע על כך כלל, אך בכל זאת לפי החוק במדינת רוסיה עלול היה לשבת על כך בבית הסוהר כשנה ומחצה, ואך בזכות רוח קודשו של המגיד מטריסק ז"ע הוא ניצל כיון שלא נמצאה הגניבה בביתו.

ובכך פירש כ"ק מהר"ם ז"ע: "אנשי הצבא בזו איש לו", דהיינו שלקחו את הגניבות, לפי שייכותם אליהן בשורש נשמתם.

הגה"ח רבי יאשע שטייכל זצ"ל "אור הצפון", חשון תש"פ, ע' נ"ט

● ואלה מסעיהם למוצאיהם

אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים לצבאותם וגו' ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה' ואלה מסעיהם למוצאיהם (במדבר לג, א-ג). המפרשים מדקדקים מהו הלשון מוצאיהם למסעיהם, ומסעיהם למוצאיהם, מוצאיהם מרמז לבחינת יציאת מצרים, כי הנה בפסוק נאמר **אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים**, יציאת מצרים היה רק באתערותא דלעילא, שהשי"ת הוציא את בני ישראל ממצרים, לפי שבני ישראל עמדו קרובים לשער הני, ואילו לא היו יוצאים מיד לא היה להם תקומה, ומשום כן היה היציאה בבחינה של חיפזון, באתערותא דלעילא, שאף שלא היה אתערותא דלתתא מצד בני ישראל, הוצאים השי"ת ממצרים, ועל זה נאמר **ויכתוב משה את מוצאיהם**, שהשי"ת הוציא את ישראל ממצרים, **למסעיהם**, לתכלית שיהיו מוסיפים והולכים בעבודתם, שילכו מחיל אל חיל בעבודת ה'.

ונאמר ואלה מסעיהם למוצאיהם, שלאחר האתערותא דלעילא צריך האדם לעשות אתערותא דלתתא, **מסעיהם** שיתעורר מעצמו לעשות אתערותא דלתתא, ללכת מחיל אל חיל בעבודת ה'.

וענין זה נוגע לכל הזמנים, שכבר כתב **באור החיים הק'** על הפסוק **קל מוציאם ממצרים** שהוא לשון הווה, שתמיד השי"ת מוציא את ישראל ממצרים, שבכל הזמנים יש אתערותא דלעילא שהשי"ת מעלה את בני ישראל גם ללא אתערותא דלתתא אבל לאחר מכן יש העבודה של **ואלה מסעיהם למוצאיהם**, שעל בני ישראל לעשות לאחר מכן אתערותא דלתתא, ללכת מחיל אל חיל בעבודת ה'.

ועבודה זו להיות מוסיף והולך בעבודה באופן של **מסעיהם**, ללכת מחיל אל חיל בעבודת ה', ענין זה נמשך בכל משך חיי האדם, **ואלה מסעיהם למוצאיהם**, עד לזמן של **למוצאיהם**, עד שיוצאים מהעולם הזה, שבכל משך חיי האדם יהיה בבחינת **ואלה מסעיהם**, להיות מוסיף והולך ללכת מחיל אל חיל בתורה ועבודת ה'.

כ"ק מון אדמו"ר מבאיאן שליט"א בשוה"ט פ' מטו"מ תשס"ד "נועם נתיבותינו", מסעי תשע"ט, עמ' ג'